

Karády Viktor

Zsidó orvostanhallgatók a kolozsvári magyar egyetemen (1872–1918)

Bár egyre több kutatási eredmény áll rendelkezésünkre arra nézve, hogy globálisan milyen nagy – s az évekkel majdnem rendszeresen növekvő – volt a zsidóság súlya a magyar nemzetállam infrastrukturális modernizációját irányító, illetve végrehajtó szakértelmiségben a kiegyezés után, igen keveset tudunk arról, honnan jött (a társadalmi térben) és milyen képzési körülmények nyomán robbant be az új középosztályok működési piacaira a hazai zsidó *Bildungsbürgertum*. Egy most lezárulóban lévő nagyszabású prozopográfiai kutatás, melyet kitűnő román kollégám, Lucian Nastasa végez a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem orvosi karának diákjain,¹ lehetőséget nyújt egy előzetes empirikus adatösszegzésre, amely értelmezni engedi az magyarországi orvosképzés történelmileg második központjában megforduló, illetve ott diplomát szerző zsidó diákok legfontosabb társadalmi jellemzőit.

Mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, milyen hely illette meg a kolozsvári orvosi kart a magyar orvostársadalom fejlesztésében, illetve újratermelésében egy olyan korszakban, amikor az általános orvosi ellátottság rohamosan javult, s ezen belül fokozatosan nőtt a zsidó diplomásoknak már azelőtt is a szakértelmiségi szakmákban egyedülállóan magas részvételi aránya.²

Sommásan azt lehet mondani, hogy a kolozsvári orvosképzés a korszak végéig marginális maradt az országban a doktori diplomások képzésében. Ennek fő oka minden bizonnyal az volt, hogy a lassan kiépülő kolozsvári klinikai intézményhálózat és oktatói gárda nem versenyezhetett a konkrét versenyhelyzetben lévő budapesti, bécsi és egyéb monarchiabeli vagy külföldi orvosi karok felszereltsé-

gével és oktatási szintjével. A század végéig ugyanis a magyarországi medikusok harmada-negyede még mindig Bécsben (1881 és 1890 között még 33%-uk, s még 1895/6-ban is 23%-uk) vagy másutt külföldön (további 8–10%-uk) tanulta szakmáját,³ míg a többiek túlnyomó része továbbra is a régi pesti egyetem padjait és berendezéseit koptatta. Pest szerepe azonban egyre nőtt a képzésben a külföld kárára, anélkül azonban, hogy a kolozsvári orvosi kar szintén lassan emelkedő részesedése az orvosképzés piacán igazán jelentőssé vált volna. Ha a századvégi arányokhoz képest a bécsi és más külföldi képzőhelyek részesedése 1900 után 10%-ot alig meghaladó szintre esik, 1881–1890-ben a medikusok 6,4%-a járt Kolozsvárra, 1900-ban már 1% -uk és 1913-ban 13%-uk, hogy a háború végére vissza kerüljön 10% alá. A növekedés íve hosszú távon tehát egyértelműen felfelé mutat Kolozsvárott, különösen, ha a nyers hallgatószámokat vesszük tekintetbe (amelyek 1910 felé megháromszorozódtak a századforduló százas nagyságrendjéhez képest, s 1913-ban már 530-at értek el), de ez alig befolyásolta a pesti hegemonia erősödését, melyet 1900 után már háromnegyedes piaci arány fémjelez (1917-ben pedig 87%-os, a külföldi tanulmányi lehetőségek összezsugorodásával a háborús konjunktúra alatt).⁴ A hallgatószámok növekedésének zöme tehát a pesti orvosi karra esett. A megfelelő kolozsvári diákszám még a dualista korszak végén is alig haladta meg a külföldi orvosegyetemek magyar látogatóit.

Különösen mérsékelt, mondhatni gyenge volt Kolozsvár vonzereje a zsidó orvosjelöltek számára. Ezeknek az évekkel gyakorlatilag változatlanul csak 2–4%-a járt Erdély fővárosában egyetemre

vagy szerzett ott diplomát. A legmagasabb becült arány⁵ 1910 körül nem haladja meg a 6%-ot. Míg Budapesten az orvosi kar hallgatóinak a fele vagy többsége volt zsidó vallású a század vége óta – 48% 1900/1-ben, 51% 1905/6-ben, 52% 1910/11-ben, és már 56% a négy háborús évben⁶ (s ennél is több zsidó *származású* keresztény) –, ugyanakkor a külföldön tanuló magyarországi medikusok között is minden bizonnyal nagyságrendileg hasonló volt a zsidók jelenléte,⁷ addig Kolozsvárott arányuk az egész korszak alatt alig múlta felül az összes diák egyötödét (21%). Pedig itt is állandó növekedésnek lehetünk tanúi. Ha három korosztályra osztjuk fel a propozográfiái összesítésben regisztrált diákokat, a legkorábbi hallgatói nemzedékekben (1882 előtti születésűek) csak 17%, a középső nemzedékekben (1883–1893 között születettek) 21% és a legkésőbbi nemzedékekben (az 1893 után születettek között) már 25% volt zsidó vallású.⁸ A kolozsvári zsidó orvoshallgatók így is nagymértékben túl voltak képviselve szakukon, anélkül azonban, hogy olyan domináns helyzethez jutottak volna, mint Budapesten vagy akár Bécsben.

Talán ez utóbbinak tudhatók be egyes kollektív tulajdonságaik is. Ezeket a következőkben a társadalmi-területi rekrutáció, a kulturális asszimilációs szint és a tanulmányi viszonyok jellemzőinek keretében úgy fogjuk tárgyalni, hogy a zsidó diákság sajátosságait módszeresen összevetjük a nem zsidók megfelelő paramétereivel.

Rekrutáció

Ez alatt a címszó alatt azokat a számszerűsített jellemzőket szokás bemutatni, amelyek az érintett

csoport eredetének helyére vonatkoznak a társadalmi térben. Legtöbb jelzésünk a területi származást világítja meg.

Mindhárom jelzés igen erősen helyi, azaz erdélyi területi háttérre mutat. Ezen a téren nem nagy a különbség a zsidó és a keresztény hallgatók között, hiszen az előbbiek közel kétharmada, az utóbbiak közel háromnegyede a régióban született. Ennél még magasabb arányban érettségiztek itt, ahol szüleik túlnyomó többsége is lakott kolozsvári egyetemi tanulmányaik alatt. A kolozsvári orvostanhallgatók tehát főképp a régió szülöttei és neveltjei, ami annyiban érthető, hogy a fővárosi orvosi karokhoz (a budapestihez és még inkább a bécsihez) képest provinciálisnak számító helyi intézmény vonzási köre nem terjedhetett számottevően túl azon a diákközönségen, amely számára a rangosabb, de távolabbi egyetemek látogatásának anyagilag és társadalmi elidegenedésben egyaránt tetemes költségtöbblete meghaladta az ettől várt haszontöbbletet. Azt, hogy nem teljesen volt így, legalább két tényező befolyásolhatta. Egyrészt a kis diákszám sokkal intenzívebb tanár–diák kapcsolat kialakítását engedte meg. Ugyanez, másrészt, „hallgatói deficit” formájában is jelentkezett, amely a tanárokat és az egyetemi hatóságokat érdekelte tette diákjaik minden áron való megtartásában, s evvel kizárta a szigorlatokra jelentkezőknek éppoly névtelen és szigorú elbírálását, ahogy ez a nagy egyetemek gyakorlatában megvalósult. Bár a kolozsvári orvosi kar nem „tömegesedett el”, s nem vált az 1900 utáni években sem a „könnyű diplomák gyárává”, mint a helyi jogi kar, minden bizonnyal nehezebb volt Pesten vagy Bécsben doktori oklevelet szerezni, mint Erdély fővárosában.

		<i>Kolozsvár</i>	<i>Kolozs megye</i>	<i>Erdély egyebütt</i>	<i>Magyarország Erdélyen kívül</i>	<i>Külföld</i>	<i>Összesen</i>
születési hely	zsidók	8,9	3,4	50,9	34,6	2,2	100,0
	nem zsidók	8,0	3,3	62,2	24,8	1,7	100,0
apa lakhelye	zsidók	17,0	2,4	50,0	29,6	1,0	100,0
	nem zsidók	14,5	3,1	60,3	21,1	0,9	100,0
érettségi helye	zsidók	25,1	–	47,4	25,5	2,0	100,0
	nem zsidók	24,1	–	53,7	21,6	0,6	100,0

Mindez magyarázhatja, hogy a kolozsvári zsidó orvosok mintegy harmada–negyede és keresztény pályatársaik negyede–ötöde nem rendelkezett jelzéseink szerint semmiféle kimutatható „helyi gyökerekkel”.

A zsidó hallgatók egy töredéke ugyanakkor sajátos területi mobilitást tudhatott maga mögött, amennyiben több mint 6%-uk az Erdélyen kívüli Magyarországon vagy külföldön született, de családjuk tanulmányaik idején már Erdélyben lakott. Több mint 9%-uk viszont szintén Erdélyen kívüli született, de már Erdélyben érettségizett. A keresztényeknél sokkal szerényebb arányú az ilyen típusú mobilitás. Ezek az adatok felvetik azt a kérdést, hogy a zsidóság legdinamikusabb töredékeinek területi mobilitása – elsősorban urbanizációja

kolozsvári hitközség népessége nem tette ki a magyarországi zsidóság fél százalékát sem, s még a helyi zsidó érettségizők is csak a középiskolát végző zsidó tanulósám alig 2%-ának feleltek meg. Mindebből egyenesen következik, hogy az orvosnak készülő zsidó érettségizők a többenél sokkal gyakrabban igyekeztek a nagyobb – pesti, bécsi vagy más külföldi – egyetemeken szerezeni képzést, kivéve akkor, amikor a helyi (családi, iskolai) kapcsolathálójuk biztosította előnyök kérdésessé tették az ilyen távoli és „költséges” választások indokoltságát.

Még érdekesebb eltéréseket mutatnak a diákok társadalmi kiválasztásának jelzései az apák foglalkozása szerint:

Itt is egyértelműen igazolódik mindenekelőtt az

	zsidó		keresztény ⁹	
	diákok	aktív férfiak	diákok	aktív férfiak
	1910		1910	
őstermelő földműves	5,3	6,9	10,7	66,2
munkás, művezető, technikus	2,8	31,7	3,3	21,5
közhivatalnok, -alkalmazott, katona	4,8	2,5	18,0	3,1
kisiparos, -kereskedő	48,0	37,1	11,2	6,3
magánhivatalnok, -alkalmazott	8,1	14,5	9,1	1,1
pap, tanár, tanító	5,5	2,2	24,0	0,8
orvos	8,8	1,0	8,8	0,1
más szabadfoglalkozású értelmiségi	2,8	3,4	4,6	0,3
vállalkozó, (nagy)polgári önálló	13,9	0,8	10,4	0,03
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
esetszám	567	2128		

– nem volt-e része egy olyanfajta iskolázási stratégiának, amely azt célozta, hogy az iskolaközpontba vagy azok közelébe költözéssel javuljanak a leszámítottak iskolázottsági esélyei. A kérdés megválaszolására azonban itteni adataink nem nyújtanak elégséges támpontot.

Mindenesetre zsidókra és nem zsidókra egyaránt érvényes az a megállapítás, hogy a „helyi kötöttségek” jelentősen emelték az érintettek beiskolázási lehetőségeit. Mindkét itt megkülönböztetett felekezeti aggregátumban – az összes orvos egyegyedét kitevő arányukkal – ugyanis súlyosan túl voltak képviselve a helyben lakó családok tagjai, illetve a helyi gimnáziumokban érettségizettek. Ez különösen a zsidókra nézve volt így, hiszen a ko-

a tény, hogy „alulról”, a korabeli aktív lakosság túlnyomó többségét kitevő parasztságból, vagy az ennél sokkal kisebb, de azért egyre számottevőbb volumenű városi munkásságból alig volt lehetséges egyetemre kerülni, legkevésbé talán éppen az „úri” szabadpályák egyikére vezető orvosi karra. A viszonylag csekély arányú „földműves” és „munkás” származású orvosok is minden bizonnyal az Erdélyben eléggé nagyszámú önálló birtokos parasztság módosabb részéből, illetve a munkásarisztokráciából került ki, bár ez az összefüggés – az adatok pontatlansága miatt – csak az utóbbi kategóriára bizonyítható felvételünkben:¹⁰ az itt megjelenő „munkás” kategória majdnem kizárólag (87 esetből 81) szakmunkásokból és művezetőkből állt. Ha a

„munkások” között a zsidók képviseltettsége még valamivel gyengébb is, mint a keresztényeké, az őstermelő kategóriában már egészen más a helyzet: az önmagában csekély zsidó földműves réteg majdnem számarányának megfelelő számú medikust bocsátott ki, míg keresztény megfelelői alig hatodannyit. Ha eltekintünk a zsidó földművesek egyéb természetű iskolázási készletétől és lehetőségeitől, evvel is igazolódik a birtokos réteg viszonylagos előnye az iskolázásért folytatott versenyben, hiszen tudjuk, hogy a „zsidó parasztság” túlnyomóan birtokosokból, nem kistrészt „agrárburzsoákból” állt. Mindenesetre a kolozsvári orvosi kar is majdnem kizárólag a kispolgárság és a középosztályok fiainak szakmai kifutópályája volt. Ezen belül azonban a zsidó diákok társadalmi szelekciója messzemenően eltért a keresztényekétől.

Az eltérések legfőbb elve az volt, hogy a keresztény orvosok túlnyomórészt a középiskolai vagy egyetemi művelődési tőkével rendelkező s így vagy úgy a közszolgáltatáshoz (állam és más közhivatal, egyházak) kötött szülők fiából verbuválódtak, addig a zsidó orvosok többsége az igazolt műveltséggel feltehetőleg nem vagy kevéssé rendelkező kispolgári, vállalkozói és magánalkalmazotti rétegből származott. Konkrétan, a keresztény diákok többségének felmenője (55%) közalkalmazott vagy szabadfoglalkozású, míg a zsidó diákok szüleinek túlnyomó többsége (nem kevesebb mint 78%-a) polgári önálló vagy magánalkalmazott (beleértve az őstermelőket is). Egyedül a diplomás értelmiség teszi ki a keresztény diákok szüleinek több mint harmadát (37%-át), míg ez a kategória a zsidó diákoknak felénél is kisebb részét (17%-át) adja, annak ellenére, hogy az értelmiség előfordulási aránya az aktív zsidó férfiak között többszöröse a keresztények közöttinek. Röviden, a kolozsvári keresztény orvosok elsősorban az úri középosztály reprodukcióját voltak hivatva biztosítani, míg zsidó megfelelőik az apák és fiúk nemzedékei közötti nagymértékű iskolai mobilitáson át a világi műveltséget és szaktudást még kevéssé hordozó (kis)polgári rétegek átváltását a *Bildungsbürgertum* egyik kulcshivatására.

Emellett persze érdemes felfigyelni ezeknek a jelentős eltéréseknek néhány fontos mellékjelenségre, amelyek bizonyos rétegsajátos hasonlóságokra és némely más jellegű különbségre utalnak zsidók és keresztények között. A diákok között mindkét aggregátumban erősen túl van képviselve a leg-

több értelmiségi és a városi-polgári csoport. Csak éppen a túlképviseltség mértéke a zsidókat illetően sokkal mérsékeltebb, mivel a keresztények társadalmi származás szerinti megoszlását alapvetően meghatározza (valósággal „túldeterminálja”) az óriási paraszti réteg radikális alulképviseltsége az egyetemen és az, hogy a zsidóság társadalmszerkezete már eleve sokkal polgárabb a keresztényekre jellemzőhöz képest. A zsidó „polgári” rétegekben belül már nem lehetnek olyan nagy eltérések a különböző kategóriák gyermekeinek egyetemre jutási esélyeiben, mint ahogy ez a keresztényeknél megfigyelhető az aránytalanul nagy népességi túlsúllyal bíró őstermelők és a szűk számú középosztály között. A zsidóság rétegekategóriáinak egyetemi esélyei tehát nem mutatnak fel olyan nagy kilengéseket, mint a keresztényeké. Így a mindössze 4,3%-nyi keresztény szabadfoglalkozású és közhivatalnok az összes keresztény orvos közel háromnegyedét adja (64,5%-át), míg a zsidó rétegszerkezetben 24%-ot kitevő megfelelőik a zsidó orvostanhallgatóknak csak megközelítőleg azonos részét (22%-át). Ha a zsidóknál is megmutatkozik magának az orvostársadalomnak a bővített önreprodukciója, ennek mértéke náluk „csak” mintegy kilencszeres, míg a megfelelő arány a keresztényeknél majdnem *kilencven*szerezes, hiszen a keresztény aktív férfiak közötti 0,1%-nyi orvos a orvosok 8,8%-át állítja ki. Fontos különbség az is, hogy míg a többi zsidó szabadfoglalkozású és a magánhivatalnoki réteg az orvosi karon egyenesen *alul van képviselve*, a keresztényeknél mindkét kategória az erősen (nyolc-tízszerezesen) túlképviseltek közé tartozik. Ezek az eltérések pregnánsan igazolják a megállapítást, hogy míg a keresztények számára a kolozsvári orvosi kar fő funkciója reprodukciós jellegű, addig a művelt középosztályok újratermelése csak mellékes szerepet játszik a zsidó orvostanhallgatók képzésében.

Asszimilációs szint

Az értelmiségbe kerülés mindig is együtt járt a nemzeti asszimiláció bizonyos – mindenképp előrehaladott – fokával, különösen a dualista Magyarországon, ahol az egész felsőoktatásban magyar nyelvi monopólium uralkodott, az értelmiségi piacokon való érvényesülés (a magyar úri rétegek túlsúlya révén a fizetőképes középosztályokban) messzemenően feltételezte a magyarul tudást és a

magyar uralkodó csoportokhoz való életvitelbeli alkalmazkodást, s ahol a kormányok a kiegyezés óta minden téren többé-kevésbé erőszakos asszimilációs politikát folytattak a nemzeti kisebbségekkel szemben. Ebben az összefüggésben érdemes tárgyalni azt a néhány jelzést, melyek felvételünkben a felekezetek magyarosodási szintjére utalnak. Tekintve, hogy a felvétel azon a közel fél évszázadon keresztül követi a kolozsvári orvosi kar közönségének összetételét, mialatt a nemzeti asszimiláció folyamata döntő mértékben lefolyt, indikátorainkat érdemes a nemzedékcsoportok kronologikus sorrendjébe helyezni.

A zsidó diákokra nézve mindkét jelzés szerint egyértelmű az elmagyarosodási tendencia. A magyar nevéek aránya a legöregebb és a fiatalabb nemzedékcsoportok között majdnem duplájára nőtt, megközelítve az egyharmadot. Mellettük csak a német nevéek aránya magas, végig többségi, bár csökkenő arányban, s a kevés szláv és más idegen (nevezetesen jiddis) nevéek számarányai az idővel kissé szintén megemelkedtek. Ez arra mutat, hogy egyrészt az egyetemre kerülő zsidó diákok intenzíven vettek részt (*lásd táblázat lent*) a voluntarista asszimilációs mozgalomban, melyet a névmagyarosítás fémjelez. (Közöttük 6% az egyetemi aktákból kimutathatóan tanulmányai alatt változtatta meg nevét.) Másrészt azonban az is nyilvánvaló, hogy a kolozsvári zsidó orvosok átlagosan a

magyarosodás viszonylag alacsonyabb fokán álltak, hiszen a korabeli budapesti társaik között már mintegy 40% magyar nevet találni (1900-as adat).¹⁶ Ezek az összefüggések jól értelmezhetők egyébként az egész névmagyarosodási mozgalom területi struktúrája szerint, melyben a fővárosi középrétegek (zsidók és nem zsidók egyaránt) – a budapesti egyetemi hallgatóság nagy százalékának rekrutációs bázisa – hatványozottan voltak képviselve ugyanezen rétegek vidéki részlegeihez képest. A dualizmus korában a magyar zsidóság negyedét (1910-ben 21%-át) kitevő budapestiekből került ki a zsidó névmagyarosítók mintegy 43%-a.¹⁷ Ezt az érvelést további adatok segítségével ki lehet terjeszteni a későbbi történelmi korszakra, amikor a román éra alatt az erdélyi zsidóság formális jegyekben kifejezhető magyar asszimilációja szükségszerűen szünetelt. Így nem csak kuriózumértéke van annak a megfigyelésnek, hogy 1941-ben az átmenetileg visszafoglalt Kolozsvár orvosi kamarájának zsidó tagjai között még mindig 34% volt magyar nevű, tehát kissé még több is, bár nagyságrendileg teljesen azonos arányú, mint az 1918 előtt Kolozsvárott diplomázó zsidó orvosok között, ugyanakkor, amikor a korabeli magyarországi orvosi kamarák összes zsidó tagjának 48%-a viselt magyar nevet és a budapestieknek már 52%-a.¹⁸ A formális névmagyarosodási szintkülönbség az erdélyi zsidó orvostársadalom és az

		magyar ¹¹	német	román	szláv	más	összesen
Nevek nemzeti jellege	zsidók						
	<i>1883 előtt</i> ¹²	18,7	72,9	–	–	3,6	100,0
	<i>1883–1893</i>	32,3	56,6	0,9	5,1	4,7	100,0
	<i>1894 után</i>	32,5	55,4	1,7	5,0	5,4	100,0
keresztények	<i>1883 előtt</i> ¹³	57,7	15,9	15,9	10,2	0,5	100,0
	<i>1883–1893</i>	47,2	22,9	20,2	10,0	1,1	100,0
	<i>1894 után</i>	53,4	18,8	20,3	7,6	0,7	100,0
anyanyelv	zsidók						
	<i>1883 előtt</i> ¹⁴	95,8	3,6	–	–	0,6	100,0
	<i>1883–1893</i>	95,3	4,3	–	0,4	–	100,0
	<i>1894 után</i>	97,5	1,7	–	0,4	0,4	100,0
keresztények	<i>1883 előtt</i> ¹⁵	71,4	8,5	17,6	1,1	1,4	100,0
	<i>1883–1893</i>	63,8	12,6	20,8	2,5	0,3	100,0
	<i>1894 után</i>	69,3	10,3	20,2	0,2	0,2	100,0

egyéb magyarországi, illetve fővárosi között tehát hosszú távon is kimutatható

Ebben az összefüggésben figyelemre méltó, hogy a keresztény zsidó orvosok név szerinti összetétele Kolozsvárott egyáltalán nem mutat a zsidókéhoz hasonló magyarosodási folyamatra. Igaz, általában mindig is sokkal több volt közöttük magyar nevű (52%, szemben a zsidók 29%-ával), csak ezek aránya nemhogy nőtt volna, tendenciáisan inkább csökkent a századforduló után beiratkozónál. A legöregebb nemzedékcsoportban még határozottan többségben voltak a magyar nevések, míg utána globálisan enyhe kisebbségben. Ennek oka persze elsősorban minden bizonnyal nem (vagy nem csak) a magyarosodási folyamat leállásában vagy lelassulásában keresendő (hiszen ez az erdélyi és bánáti keresztény allogéneknek úgyis eleve lassú volt, amennyiben a románságban, a szerbességben és a szászágban egyaránt kemény politikailag szervezett ellenállás folyt az egész korszakon át az asszimilációval szemben¹⁹), hanem inkább az egyetemi piac újraosztásának folyamatában, melynek során az idegen nevet viselő allogén vagy allogén háttérű egyetemi polgárjelöltek egyre nagyobb arányban kerestek képzést az erdélyi regionális iskolák központjában. A kezdetben „idegen testként” értelmezett erdélyi egyetemi intézményt a helyi szász, román és szerb középosztály egyre inkább magáénak tudta, „belakta”, illetve „elfoglalta”, részben úgy – főképp a német ajkú szászok –, hogy az érdekelteket egyre kevésbé küldte a bécsi és más német nyelvű egyetemekre, s egyre inkább Kolozsvárra. Az erdélyi egyetem nyújtotta előnyök között a közelség költségcsökkentő tényezői mellett szerepet játszhatott számukra a felekezeti semlegesség is, hiszen a pesti egyetem továbbra is megőrizte katolikus jellegét, míg a kolozsvárin még teológiai kar sem volt. Igaz, a kolozsvári orvosi kart az 1900 utáni években továbbra is csak felerészlt látogatták a nem magyar háttérű (nevű) orvosok. Ez viszont az allogén középosztályok – a szászok kivételével jellemző – viszonylagos gyengeségének tudható be.

Az anyanyelvi adatok minden szempontból megerősítik az eddig megállapítottakat az asszimilációs szintre vonatkozólag, csak éppen a zsidók és keresztények közötti eltérések mértéke egészen más. Éppen azért, mivel a zsidó jelöltek sokkal inkább, mint a keresztények, a nemzeti asszimiláció önkénteseiből tevődtek össze, közöttük sokkal többen

vallották magukat magyar ajkúnak, mint keresztény kollégáik. Mint ismeretes, a zsidó értelmiség, akár csak a dominánsan magyar régiókban – főleg a városokban – élő korabeli egész zsidóság a századfordulóra annyira elmagyarosodott, hogy iskolai képzést (a zsidó elemiktől kezdve) teljesen magyar nyelven kapott és keresett. Így magától értetődő, hogy a kolozsvári zsidó orvosok csekély (de az évekkel kimutathatóan ritkuló) kivételtől eltekintve mind magyar ajkúak voltak. A keresztények nyelvi viszonyaira pedig továbbra is a lassú vagy visszautasított asszimiláció és egyes allogén orvosjelöltek Kolozsvárra való preferenciális „áttelepülése” nyomta rá bélyegét. Ezért találni viszonylag több német és román nyelvűt az itteni orvosok között az 1900-as évek után, mint azelőtt. Egyedül az amúgy is elenyésző számú szerb és más szláv hallgatók tűnnek el közülük, talán a belgrádi és a zágrábi egyetemek vonzereje következtében, melyek csak a századforduló után fejlődtek ki versenyképes orvosképző intézményekké.

Iskolázási és tanulmányi körülmények

Felvételi eredményeink a kolozsvári orvosok iskolai pályáját az érettségig (a Kolozsváron végzőket illetőleg) egészen a doktorátusig engedik áttekinteni különböző számszerű jelzések segítségével. Ezek nem terjednek ugyan ki a tanulmányi siker minden fontosnak ítéltető körülményére, nevezetesen nem nyújtanak csak közvetett utalást az elért eredményekre (mivel a felkutatott akták személyekre bontva nem tartalmaznak vizsgaeredményeket), mégis egyedülállóan árnyalt képet adnak az érintettek képzési viszonyaira.²⁰ A jelzéseket a diákpálya lefolyásának sorrendjében mutatom be.

Kezdjük tehát az érettségi körülményeivel, melyekre nézve kétfajta mutatónk van: az érettségizető iskola jellege és az érettségi kora.

A kolozsvári orvosok érettségizető gimnáziumainak megoszlása híven tükrözi a dualista korban (különösen a századforduló évtizede óta) egyre pregnánsabban megnyilvánuló felekezeti szegregáció, illetve a preferenciális iskolaválasztás modelljét. E szerint a keresztény felekezetek fiai elsősorban saját iskolába jártak vagy esetleg a hozzájuk közel álló felekezetek intézményeibe (tehát a protestánsok egymáséiba és a görög rítusú egyházak hívei az uniátus vagy ortodox egyházi iskolákba), míg a maradék a gyorsan kiépülő állami

vagy (főképp Budapesten) községi gimnáziumokban tanult.²¹ Ennek megfelelően a kolozsvári medikusok között is a katolikusok 63%-a, a reformátusok 72%-a, az evangélikusok 67%-a s az unitáriusok 71%-a saját gimnáziumban érettségizett. Ha a rokon felekezetek iskoláit is számba vesszük, akkor a reformátusok 83%-a, az evangélikusok 87%-a és az unitáriusok nem kevesebb mint 91% a protestáns gimnáziumban, a görög katolikusok 61%-a és a görögkeletiek 53%-a katolikus vagy ortodox gimnáziumban végzett. Figyelemre méltó, hogy a „maradék” érettségiző minden esetben gyakrabban járt állami gimnáziumba, mint egy tőle távolibb egyház intézményébe. Ez különösen vonatkozott a görög egyházak híveire, akik csak ritkán kerültek protestáns iskolába (sőt az ortodoxok még katolikusba is csak kivételesen), míg közel harmadrésük állami intézményben érettségizett. Keresztények között a középiskolai piac szegregációs feszültségei tehát egyértelműen megnyilvánultak a medikusok iskolai rekrutációjában.

Mindez azonban a zsidókat legalább három okból egészen másképp érinthette csak. Egyrészt nem rendelkeztek saját gimnáziummal. Másrészt, s részben az előbbi miatt is, nem álltak egyetlen keresztény egyházzal sem kompetíciós kapcsolatban, mivel sohasem gyakoroltak proszelitizmust, azaz a többi felekezet tagjaira áttérési vonzást vagy nyomást. Harmadrészt, a századvégen már közismertté vált erős és fizetőképes iskolai keresletüknél – „túliskolázottságuknál” – fogva gyakran a különböző iskolafenntartók közötti piaci verseny tárgyai voltak. Ezen túl a zsidó iskolai közönség preferenciális intézményválasztásait is sajátosan meghatározta a zsidóságot a protestáns egyházaktól elválasztó, de a többi felekezethez képest *lényegesen kisebb távolság* a társadalmi térben. Mindennek eredményei összetetten (s itt tovább nem részletezhető módon) tükröződnek a zsidó medikusok iskolai hátterében. Közel felük (46%) ugyanis protestáns gimnáziumban érettségizett, és majdnem egyharmaduk (29%) államiban. Csak a maradék nagy része (23%) volt katolikus intézmény neveltje. A protestáns és a „semleges” közületi iskolái preferenciája tehát egyértelmű egy olyan iskolai piacon, melyen a katolikus iskolahálózat még mindig viszonylagos túlsúllyal bírt (45 iskolával 1900-ban 92 egyházi középiskola között²²).

A zsidó medikusok ugyanakkor avval is kitűntek, hogy a többenél átlagosan sokkal korábban érett-

ségiztek, ugyanakkor azonban, amikor viszonylag *kevésbé* volt ritka közöttük az aberránsan idős, kései érettségiző is, ami valamelyest megemelte az érettségi letelésének átlagos életkorát. Több mint 12%-uk már 17 évesen vagy ennél is fiatalabban szerzett érettségit a 6%-os keresztény átlaggal szemben, és közel felük (49%) a „normálisnak” tekintett korban, 18 évesen érettségizett, szemben a keresztények 39%-ával. Más szóval a zsidó medikusok meghatározó többsége, míg a keresztények között csak a kisebbség lett a „normális korban” érett. A keresztény medikusokon belül persze ebből a szempontból is nagy az eltérés a dominánsan magyar (református, katolikus) vagy német (evangélikus) csoportok között, akiknél a „fiatal” érettségizettek aránya megközelítette a zsidókét, s az orvosi kar görög rítusú, zömmel román és szerb hallgatói között, akik átlagosan sokkal idősebben érettségiztek. Hasonló különbségek felekezeti és etnikai háttér szerint – általában a magyar vagy német ajkúak előnyére, akik a középiskolákban átlagosan sokkal inkább „birtokon belül” tudhatták magukat, és akiknek kevésbé vagy egyáltalán nem kellett egy „idegen” iskolai piacon akkulturációs nehézségekkel megküzdniük – az összes korabeli magyarországi érettségiző között is kimutathatók.²³

A kolozsvári zsidó medikusokat valamelyest az is megkülönböztette hallgatótársaiktól, hogy kissé nagyobb arányban kezdték tanulmányaikat más egyetemeken, elsősorban Budapesten (16%) és külföldön (4%), szemben a keresztény orvostanhallgatók 9, illetve 2%-ával. Ez utóbbiakra persze szintén nem egységes viselkedés volt jellemző. Különösen a jórészt szász evangélikusok tűntek ki közülük avval, hogy 8%-uk külföldön, elsősorban német nyelvterületen kezdte egyetemi pályáját s csak később határozott amellet, hogy a pátriájához közelebbi erdélyi egyetemen folytassa ezt és/vagy szerzen diplomát. Az evangélikusok evvel szemben a budapesti pályakezdők között ritkábbak, mint a keresztények átlaga, amellyel az érdekeltek ismét csak a magyar asszimiláció elkerülésének szándékát fejezhették ki, hiszen megközelítően annyian mentek a sokkal messzibb, de német nyelvű bécsi egyetemre, mint saját országuk magyar fővárosába. A zsidó diákok stratégiája, mint láttuk ennek éppen ellentettje volt, amennyiben – ha nem Kolozsvárról kezdtek tanulni érettségi után – sokkal inkább Budapestet választották Béccsel szemben

is, ami megfelelt a fentebb más összefüggésben fel-
említett asszimilációs beállítottságnak.

A zsidó és az evangélikus hallgatókra jellemző vi-
szonylag kevésbé ritka egyetemi pályakezdés Erdé-
lyen kívül egyrészt azt is eredményezte, hogy
később is az átlagnál gyakrabban fordultak meg
külföldi egyetemeken, főképp Bécsben és más né-
met intézményekben. Igaz, ez erősebben volt jel-
lemző az evangélikusokra (11%) mint a zsidókra
nézve (5%), szemben a többi kereszténnyel (3%).
Másképp az előbbieket miatt is ugyanez a két fele-
kezeti aggregátum – bár, mint láttuk, kissé eltérő
okokból – átlagosan kevesebb időt is töltött Kolozs-
várott, mint a többiek. Közöttük a legmagasabb
(34–35%) azoknak az aránya, akiknél az akták
csak egy vagy két kolozsvári szemeszterre utalnak
(szemben a többi felekezeti csoport 25% és 31% kö-
zötti átlagával). Ezek szerint a zsidó és az evangé-
likus hallgatók egyetemi mobilitása, ha összesítve
nem volt is nagyon nagy, hiszen csak egy töredék-
üket érintette, mégis jóval meghaladta a többie-
két. Mindezek az összefüggések azonban a zsidó
diákokat nem különböztetik meg számottevően kol-
legáiktól.

Sokkal érdekesebbek a doktorátusokra vonat-
kozó adataink.

Ezek először is azt mutatják, hogy a zsidó hall-
gatók sokkal fiatalabb korban végeztek az átlagnál.
43%-uk ugyanis 24 éves vagy annál fiatalabb volt
a végső doktori szigorlat idején, szemben a keresz-
tény hallgatóknak mindössze 17%-ával. A korai
doktorátus nyilvánvalóan a fentebb tárgyalt gyak-
ran korai érettségizéssel függött össze, de valószí-
nűleg azzal is, hogy közöttük kisebb volt a tanul-
mányait halasztó. A doktorátus átlagkorát illetően
ugyanis sokkal nagyobbak a különbségek zsidók és
keresztények között, mint az érettségi korát illető-
leg. Ezt az eltérést csak a zsidó diákságra jobban
jellemező „rendezettebb” tanulási viszonyoknak, a
„mezei” hallgatók ritkaságának (rendszeresebb vizs-
gázás, szigorlatok időben való letétele stb.) lehet be-
tudni.

Arra is fel kell azonban figyelni, hogy – ha ko-
rábban diplomáltak is közülük azok, akik Kolozs-
várott fejezték be tanulmányaikat – a zsidó hallga-
tók viszonylag közepes gyakorisággal nyertek Ko-
lozsvárott diplomát (37%-uk) az ebből a szempont-
ból két végletet képező görög rítusú allogén hall-
gatók (akiknek 56%-a doktorált helyben) és a ka-
tolikus és protestáns többség között (akiknek csak

29%-a doktorált helyben). A kolozsvári medikusok
nagyobbik része tehát helyben egyáltalán nem dip-
lomázott, kivéve az ortodoxok és az uniátusok. Ezt
a fontos eredményt sajnos nem tudjuk közelebbről
elemezni, mivel legalább három, felvételünkben
nem kontrollált tényező eredőjét képezi. Egyrészt
az egyetemi mobilitásra kell utalni, amelynek révén
a kolozsvári medikusok egy töredéke másutt (pél-
dául Budapesten vagy akár Bécsben) fejezte be a
tanulmányait, főképp azért, hogy – ha már képzé-
sének egy részét nem onnan nyerte is – legalább
diplomáján „rangosabb” egyetem pecsétje díszel-
legjen. A mobilitásnak ilyenfajta stratégikus szabad-
sága azonban egyenlőtlenül jellemezte a különböz-
ő felekezeti aggregátumokat. A többségükben ma-
gyar vagy német katolikusok és protestánsok, akár-
csak az érintett zsidók gyakrabban rendelkeztek
családi vagy társadalmi kapcsolatokkal Budapes-
ten vagy Bécsben egyrészt, illetve szintén gyak-
rabban tervezhették (éppen ezek révén is) szakmai
pályájukat a fővárosokban vagy a magyar birodalom
fejlettebb régióiban, mint Erdélyben: mindez
több lehetőséget biztosított nekik, illetve különö-
sen motiválhatta őket, hogy ne a provinciálisnak
számító kolozsvári egyetemen szerezzenek diplo-
mát. A román és szerb görögkatolikusok vagy or-
todoxok számára ezek a mobilitási lehetőségek sok-
kal kevésbé nyitottak, hiszen társadalmi szövetségi
hálójuk jórészt magára Erdélyre korlátozódott. Má-
sodsorban a diplomázás gyakoriságát minden bi-
zonnyal a lemorzsolódás objektív kockázata is köz-
vetlenül befolyásolta. A tanulmányaikkal felha-
gyókra nézve azonban semmiféle adatunk sincs.
Végül számba kellene venni azokat az 1913–14
utáni években beiratkozó diákokat, akiknek a tör-
ténelem egyszerűen nem adott elég időt diplomázni,
mivel 1918 után a kolozsvári magyar egyetemet
felszámolták, s evvel kiestek a felhasznált prozopo-
gráfiai felmérés megfigyelési köréből. Az ő diplo-
mázási esélyeikre nézve csak további, a szegedi in-
tézmenyes jogutód, a kolozsvári román egyetem és
a többi számba jövő intézmény irattárában folyta-
tott kutatásokkal lehetne információkat szerezni.
Nyers formájukban a regisztrált – átlagosan elég
gyér – diplomázási gyakoriságok nehezen értel-
mezhetők.

Egészen másképp áll a helyzet a diákok anyagi
támogatottságával. Ezen a téren egyértelműek a
kontrasztok zsidók és keresztények, valamint az
utóbbiakon belül a görög rítusú allogének és a töb-

biek között a támogatottság esélyeinek emelkedő sorrendjében. Zsidó orvosok csak igen ritkán (5%) kaptak – legtöbbször állami – ösztöndíjat. A protestánsok és katolikusok között már átlag minden hetediknek (tehát az érintettek 13%–15%-ának) jutott ösztöndíj, leggyakrabban a katonavosságra való elkötelezettség címén. A görög katolikusoknak viszont 30%-a és az ortodox diákoknak nem kevesebb mint 45%-a részesült anyagi támogatásban. Ezek között feltűnően gyakori a román alapítványok (vagy a román állam?) által biztosított, illetve (az uniátus diákoknál) az ún. „nászódi alapítvány” nyújtotta segítség. A zsidó hallgatók által élvezett s az aktákban regisztrált ösztöndíjak ritkaságát ebben a korban valószínűleg nem lehet valamifajta antiszemita diszkriminációval értelmezni. Az ösztöndíjak egy része (így a román alapítványok) egyértelműen a görög rítusú vagy etnikailag román publikumnak volt fenntartva. Mások pedig (így a katonavossai) olyan állami szolgálathoz volt kötve, melyben zsidók is részt vehettek, de ez számukra csak marginális szakmai irányultságot képviselt. Elképzelhető az is, hogy a keresztény (főképp a román és a szláv etnikumú) diákok között viszonylag több volt szegény sorsú, mivel a zsidó hallgatóknál gyakrabban kerültek ki a parasztság, a munkásság, a kisalkalmazottak vagy akár a kisértelmiség (papok, tanítók) köréből, s akik e támogatások nélkül nem is gondolhattak volna az orvosi karra való jelentkezésre. Végül előfordulhatott, hogy rászoruló zsidó diákok tulajdonképpen szintén a jelzetenél sokkal többször szereztek támogatást felekezeti forrásokból – hitközségüktől vagy ezek egy-egy módosabb tagjától –, anélkül, hogy ezt bejegyezték volna az egyetemi matriculákba, hiszen az ilyen adományozási procedúra nemegyszer kizárólag személyes, illetve hitközségi csatornákon keresztül bonyolódott le, kizárva az egyetemi adminisztráció ségédletét.

JEGYZETEK

1 Dr Lucian Nastasa a Román Tudományos Akadémia jászvásári A. D. Xenopol Történettudományi Intézetének főmunkatársa. Vállalkozásában az összes 1919 előtt a kolozsvári orvosi karra beiratkozott több mint 3100 diák legfontosabb s a levéltári forrásokból kibányászható személyi adatai szerepelnek. A teljes prozopográfiai lista a kiadásra való előkészítés állapotában

van. Ezúttal köszönöm meg Lucian Nastasának, hogy bevont a munka koncepciójának kialakításába, és nyers eredményeit a jelen tanulmány céljaira rendelkezésemre bocsátotta. Az anyagkódolás feladatainak elvégzését Kisgyörgy Katalinnak, a számításokét Kisgyörgy Zoltánnak köszönhetem.

2 A Habsburg-monarchia orvosi fakultásai elvileg már II. József 1781-es ún. türelmi rendelete óta nyitva álltak a zsidók előtt, míg a többi karok nem, mivel ezek olyan foglalkozásokhoz vezettek, melyeket zsidók nem gyakorolhattak az emancipációt megelőző időkig.

3 A *Magyar statisztikai évkönyvek* adatai alapján. Ezek szerint összesítve mind 1881/82-ben (ez a legkorábbi ilyen adat), mind 1890/91-ben a magyarországi orvosok kerekén 40%-a külföldön tanult, s ez az arány csak 1899/1900-ra esett le 23%-ra, majd 1910-re 15%-ra. L. tanulmányomat: Funktionswandel der österreichischen Hochschulen in der Ausbildung der ungarischen Fachintelligenz vor und nach dem ersten Weltkrieg. In: *Bildungswesen und Sozialstruktur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*. Szerk. V. Karady, W. Mitter. Böhlau Verlag, Frankfurt, Wien, 1990. 184. o.

4 Az idézett arányokat a *Magyar statisztikai évkönyvek* megfelelő adataiból számítottam ki (a magyar és külföldi orvosi karok magyar illetőségű hallgatóinak éves létszámai alapján).

5 A külföldön tanuló orvosokra nézve nincsenek adatok felekezeti bontásban, csak mint a 6. jegyzetben idézett felvételi becslés formájában.

6 A *Magyar statisztikai évkönyvek* adataiból számított, kerekített arányszámok.

7 A bécsi egyetem orvosi karára vonatkozó felmérés szerint az 1910-es mintaévben ott található magyar orvosoknak 48%-a volt zsidó. L. fentebb idézett cikket: Funktionswandel der österreichischen Hochschulen in der Ausbildung der ungarischen Fachintelligenz..., 188. o.

8 A további tárgyalásokban is ezeket a nemzedékcsoportokat fogom használni a felmérési eredmények történelmi változásainak bemutatására. Ezeket pragmatikusan úgy alakítottam ki, hogy a megfigyelt diáknépességnek körülbelül (mintegy ezres nagyságrend körül) egy-egy harmadát foglalják magukba. Így az első nemzedékcsoport jórészt az 1900 előtt egyetemre kerülőket öleli fel, a második a körülbelül 1901 és 1911 között tanulmányokat kezdőket, a harmadik pedig azokat, akik nagyjából 1912 és 1918 között kerültek a kolozsvári orvosi karra. A beosztásból is kitűnik, hogy az éves diákszám a nemzedékcsoportokkal egyre nőtt, annyira, hogy két maximumát éppen a világháború előtti évben (530) és – paradox módon – a háború utolsó évében, 1917/18-ban (563) érte el (a *Magyar statisztikai évkönyvek* adatai szerint). Azért használtam a beiratkozók évjáratának

meghatározása szempontjából csak hozzávetőleges értékű nemzedékcsoportos beosztást, mert sokan, mint látni fogjuk, nem az első évfolyamra iratkoztak be Kolozsvárra, vagy ha igen, nem közvetlenül az érettségi után, illetve már eleve nem voltak egyidősek az érettségi megszerzése idején.

9 Az itt jelzett diákok csak a felvételen érintettek. Az aktív férfilakosság különböző kategóriáinak kidolgozását egy nemrég megjelent cikkemből vettem át. A sokfajta statisztikai becslésen alapuló s így eléggé komplikált technikai részletek bemutatása helyett erre utalok itt: Kényszerhelyzet vagy stratégikus asszimiláció. Névmagyarosítások a dualizmus korában. *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére.* Szerk. Gyáni Gábor és Pajkossy Gábor. Csokonai, Debrecen, 1999. 167. o.

10 Az őstermelő réteg gyermekei legtöbbször csak „földművesként”, legfeljebb „kisbirtokosként” vagy „földbirtokosként” jellemezték apjuk foglalkozását, ami nem utal értelmezhetően a birtok nagyságára és a rétegen belüli társadalmi helyzetre.

11 A magyarosított nevekkel együtt.

12 Születés éve szerint meghatározott nemzedékcsoportok.

13 Mint 11.

14 Mint 11.

15 Mint 11.

16 Az adatforrást lásd könyvemben: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*, Replika-könyvek, Bp., 1997. 212. o. A 6. táblázatból számított arányszám.

17 Az adatforrást lásd idézett cikkemben: „Kényszerhelyzet vagy stratégikus asszimiláció...”, 169 o.

18 Felvételi eredmények a kamarák tagjainak címlistája alapján.

19 Erre utalnak a nyelvi asszimiláció gyengességére vonatkozó adatok is. Lásd ennek statisztikai demonstrálását tanulmányomban: Egyenlőtlen elmagyarosodás, vagy hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá? *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás*, Cserépfavi, Bp., 1997. 151–195. o. A románokra és a szerbekre nézve lásd 165. o. és a szászokra nézve a 171. o. 1880 és 1910 között például a magyar anyanyelvet valló evangélikusok aránya Brassó és Kolozsvár vármegyében emelkedés helyett csökkent (!), míg egész Erdélyben alig 10% körül stagnált (1910-ben 10,9%-os értékkel). A román ajkú görögkeletiek száma 19%-kal, a szerb ajkúaké 11%-kal haladta meg 1910-ben az 1880-as szintet.

20 Kell-e említeni, hogy a felhasznált prozopográfiai adatbanknak semmiféle más megfelelője nem létezik a kiegyezés utáni korszak értelmiségére nézve?

21 Erre az egész témára lásd összefoglaló tanulmányomat: Vallási szegregáció és iskolai piac: más vallású diákok a felekezeti gimnáziumokban (1867–1944)”, *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945)*, Replika-könyvek, Bp., 2000. 169–192. o.

22 *Magyar statisztikai évkönyv*, 1901. 337–338 és 394. o.

23 Lásd idézett könyvem megfelelő adatait: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek...*, 206–208. o.

BUKSZ 2000. TAVASZ

- Kiséri András – Dávidházi Péter angol nyelvű Shakespeare-könyvről
 - Láncki András – Tallár Ferencről
- Heidl György – A római III–IV. század szentjei fordításáról
 - BUKSZ-beszélgetés Entz Gézával
- Tiszteletkőr – Pór Péter, François Sauvagnat, Kulcsár-Szabó Zoltán, Tolcsvai Nagy Gábor – Fónagy Ivánról
 - Cass R. Sunstein – Az internetről szóló két könyvről
 - Tony Judt – Létezik-e Belgium?
 - Fontos könyvek 1999. IV. negyedév
 - SZEMLE, LEVELEZÉS